

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, доцента

Кислого Анатолія Олександровича

на дисертаційне дослідження Лозовицького Василя Миколайовича

«Сучасне українське православне богослов'я: критичний аналіз»,

представлене на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство, 09.00.14 – богослов'я

Актуальність та своєчасність теми дисертаційного дослідження Лозовицького Василя Миколайовича не викликає сумнів, оскільки стосується трансформацій, які відбуваються в сучасній православній теології. Православна теологія у ХХІ столітті знаходиться в стані змін, що характеризується динамічністю її розвитку, розширенням кола тем і питань, актуалізованих рефлексіями сучасних православних мислителів, тенденціями відкритості до сучасного світу і його проблем, здобутків католицької та протестантської теології, сучасного філософського дискурсу.

Світові тенденції релігійного життя та внутрішні суперечності в українському релігійному середовищі безпосередньо впливають на розвиток української православної богословської думки. Критичний підхід дослідження зумовлений дискусіями про роль релігії і церкви в українському суспільстві на початку ХХІ століття та їх значення у становленні сучасної української релігійної та національної ідентичності. Особливої важливості критичне дослідження набуває в контексті активного поширення хибних релігійних ідеологем на зразок антихристиянської ідеології «русского міра» та російських імперських наративів, що особливо яскраво проявилися після повномасштабного вторгнення росії в Україну. Сучасні обставини зумовлюють як формування самобутньої української православної теоретичної і практичної теології, так і пошук нових підходів до її систематичного академічного вивчення в контексті найкращих здобутків християнського богослов'я

сьогодення. Власне філософсько-релігієзнавчий і богословський аналіз цього кола актуальних проблем є метою дисертаційного дослідження.

Варто визнати, що новизна положень, пропонованих до розгляду у дисертації, забезпечується оригінальністю авторського підходу до критичного аналізу сучасного світового та українського православного богослов'я. Вона полягає в доведенні особливостей модернізації православної теології, яка долає метафізичний платонізм та романтизм, що панували в різних формах академічної теології протягом століть та сучасними напруженими дискусіями про долю неопатристичного проєкту, про софіологію як можливу альтернативу, про нову парадигму богословського мислення, яка народжується і завойовує популярність на початку XXI століття як рефлексивний вираз теорій та практик відкритого православ'я. Сьогодні постнеопатристика як новітня парадигма православного мислення заслуговує на визначення як «сучасна православна теологія». Постнеопатристика розвивається як критика неопатристики і як проєкт з широкими можливостями феноменологічної та наративно-герменевтичної мови для розвитку православної думки в діалогічній відкритості до сьогодення.

Сучасна українська православна теологія своїм життєсвітом має відкрите православ'я, яке постає в якості альтернативи до фундаменталізму та зумовлене прагненням православ'я бути в діалозі з сучасним світом, виражати власний конфесійний світогляд мовою сьогодення. В цілому загальні риси українського богословського мислення визначаються долученістю до загальноправославного богословського дискурсу, що відбувається під впливом богословських і релігійно-філософських ідей провідних християнських богословів сьогодення, які претендують на становлення нового типу мислення після-постмодерну.

Слід вказати, що Василь Миколайович запропонував власний підхід до аналізу української православної богословської думки, який полягає у використанні досягнень дискурсивно-лінгвістичної та наративної методологій. Він доводить, що наративний та дискурсивний аналіз теології є перспективним кроком в осмисленні української теології. Для цього виокремлює три типи

дискурсів (нарративний, нарративно-критичний та аналітично-рефлексивний), що дозволяють критично проаналізувати та розкрити сутнісні змісти богословської рефлексії сучасних православних мислителів. Для результативності наукового дослідження сучасної православної теології автор акцентує увагу на розрізненні аналітичного (критичного) та нарративного (ідеологічного, догматичного) типів дискурсів, як двох альтернативних репрезентацій реальності, які дають інструментарій аналізу релігійних явищ (с.139-142). Дисертант вважає, що для об'єктивного аналізу сучасного православного богослов'я запропонована методологія повинна бути герменевтичною феноменологією або феноменологічною герменевтикою. Вона дозволить виокремити особливості мислення спільноти православних богословів, що, на думку автора, «претендують на формування нової парадигми православної думки, оскільки їх методологія цілком сформована різноманітними підходами феноменології та постфеноменології» (с. 152).

Варто відзначити, що найбільш методологічно насиченим є перший розділ дисертації «Сучасна українська православна богословська думка в контексті розвитку християнської теології початку XXI століття». Тут автор загострює увагу на питаннях: формування сучасної православної теології (підрозділ 1.1.), загальних особливостей сучасної української православної теології (підрозділ 1.2.), методології дослідження сучасної української теології (підрозділ 1.3.). Він проводить дослідження джерел української православної теології від початку XX століття, опираючись на богословські проекти софіології та неопатристики. Загальними рисами сучасного українського православного богослов'я вважає зростання світоглядного універсалізму, поворот до «відкритого православ'я», де провідна роль належить антропологічній проблематиці та переходу до постметафізичного методологічного інструментарію теологічного мислення (с. 146). Автор зауважує, що українські богослови використовують і філософські методи, які суголосні із західними тенденціями розвитку сучасної теології і засвідчують про високу культуру їх мислення.

У другому розділі «Теоретична православна теологія початку ХХІ століття як ідейне джерело сучасного українського православного богослов'я» відправним пунктом аналізу сучасної православної теології виступають роботи геніальних богословів ХХІ століття Д. Б. Гарта і Дж. П. Манусакіса. На основі вивчення їх творчості дисертант робить висновки проте, що православна теологія поч. ХХІ ст. долає консерватизм та ізоляціонізм неопатристичної теології ХХ століття, демонструє екуменічну відкритість до інших християнських традицій, зближується з напрацюваннями сучасних західних теологів і постає переважно як постнеопатристика (с. 192). Критичне осмислення актуального стану та найновіших тенденцій розвитку постнеопатристики дозволило дисертанту з'ясувати передумови та ідейні витоки української православної теології ХХІ ст.

У третьому розділі «Політична теологія православних мислителів початку ХХІ століття як визначальний фактор розвитку українського православного богослов'я» автор аналізує нові досягнення у сфері богословського знання, що є найбільш важливими для становлення сучасної української православної богословської думки. Православна політична теологія, що розглядається на прикладі творчості провідних православних богословів (А. Папаніколау, Д. Гарт, Дж. Манусакіс, К. Говорун, П. Калаїцидіс) різняться у підходах до розуміння ліберальної демократії. Але це не завадило сформуванню сучасне соціальне вчення Православної Церкви у офіційному документі «За життя світу», який став підсумком суттєвої роботи церкви у цій площині.

В наступних розділах автор аналізує теоретичні та практичні досягнення сучасних українських православних богословів. Дисертант, виділяючи в дослідженні специфіку та індивідуальні особливості їх теологічних роздумів і концепцій, репрезентує критичний аналіз їх творчості в окремих розділах роботи: «Пост-постмодерна теологія Олександра Філоненка: феноменологія та герменевтика досвіду богоспількування» (розділ 4); «Постмодерна теологія Вячеслава Рубського: деконструкція і теопоетика» (розділ 5); «Теоретична і практична теологія отця Кирила Говоруна: феноменологія і постструктуралізм»

(розділ 6); «Неопатристичне та постнеопатристичне богослов'я Юрія Чорноморця» (розділ 7).

Робота є досить сміливою, адже автор свідомо обирає складний шлях аналізу творчості сучасних, порівняно молодих, богословів, які ще фундаментують свій академічний шлях. Але, розглядаючи наукову роботу, ми переконуємося, що дисертант зупинився на критичному аналізі тих праць українських дослідників, які звернули увагу на особливості методології православної теології та дозволили виявити ряд досить оригінальних богословських та релігієзнавчих підходів серед українських авторів, які в переважній більшості належать до університетської теології і плідно користуються модерними і постмодерними парадигмами мислення.

Позитивним аспектом дисертації є те, що автор, заглиблюючись у складні богословські питання, не оминув і проблему відносин між православними в Україні. Він вирішує завдання виявити особливості осмислення шляхів єднання православних в Україні в актуальному дискурсі через подолання конфлікту наративів і дискурсивних стратегій. Восьмий розділ «Пошук шляхів до єднання в сучасному українському православному богослов'ї» присвячений саме аналізу богословських засад подолання релігійних конфліктів на основі врахування досягнень сучасної української теоретичної і практичної теології. Хоча роздуми автора мають переважно гіпотетичний зміст, вони будуть важливими і як для теоретичних напрацювань в сучасному українському інтелектуальному просторі, так і для практичного втілення у його подальшій науково-пошуковій роботі.

Все дисертаційне дослідження виконане на високому професійному рівні. У висновках, що повністю впливають із змісту роботи, дисертант стисло формулює основні результати дослідження.

Таким чином, Василь Миколайович як автор дисертаційного дослідження виявив фахові якості у ґрунтовному вивченні актуальної проблеми, вміння поєднувати богословські та релігієзнавчі аспекти критичного аналізу сучасного українського православного богослов'я. Достовірність і новизна отриманих

результатів підтверджується роботою, проведеною здобувачем. Основні положення і результати дослідження відображено у достатній (60) кількості наукових друкованих праць. Серед яких: 6 наукових статей у фахових виданнях категорії А, що індексуються у Scopus / Web of Science, 14 – у фахових виданнях категорії Б, 2 – у розділах колективних монографій, 32 статтях і тезах виступів на конференціях. Ідеї та висновки дослідження були викладені в доповідях на 26 наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях та опубліковані у збірниках наукових праць та матеріалах конференцій.

Дисертація оформлена належним чином і відповідає вимогам щодо робіт такого типу. Її структура і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою дослідження проблеми та впливають із поставленої мети і основних дослідницьких завдань. Дисертація складається зі вступу, восьми розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 562 сторінки, із яких 491 сторінка основного тексту. Список використаних джерел налічує 679 позицій, з них 139 іноземною мовою.

Варто відзначити широку джерельну базу дисертаційного дослідження, особливо збагачує дане дослідження і підкреслює його гідний науковий рівень використання робіт зарубіжних провідних православних богословів. Опрацьована і цитована література демонструє міждисциплінарний підхід у філософсько-релігієзнавчому і богословському критичному аналізі основних ідей та концепцій сучасної української теоретичної і практичної православної теології у контексті розвитку світової християнської думки сьогодення.

Текст дисертаційного дослідження дозволяє висловити й кілька зауважень:

1. У тексті та висновках до другого та третього розділів потрібно було більш чітко окреслити, які саме ідеї та концепції провідних православних богословів лягли в основу сучасної української православної теології чи навпаки зазнали критики та актуальні для подальшого критичного вивчення.

2. Досить суперечливим є твердження, що «сучасна теоретична православна теологія є теологією миру, при чому в радикальній формі. Політична теологія всіх православних мислителів ХХІ століття обґрунтовує практики миротворчості на основі визнання абсолютної гідності особистості» (с. 418). Адже уже у шостому розділ дисертант аналізує на основі праць отця Кирила Говоруна феномен політичної теології РПЦ як «теологію війни», яка стала ідейною основою війни проти України. Отже, сучасна православна теологія, у орбіту уваги якої входять і події православного життя в Україні, має й іншу сторону. Цей феномен «війни за ради миру» як і богослов'я представників РПЦ, що частково прописалося в українській богословській традиції, є актуальними у теоретичній та практичній площині розвитку сучасного українського православного богослов'я та потребує більшої уваги для критичного вивчення, адже має тенденцію впливати на весь християнський світ і, зрозуміло, на Вселенське Православ'я.

3. Значно підсилили б роботу дослідження творчості священноначалія церковних юрисдикцій, що діють в Україні. Їх доробок потребує концептуального обґрунтування, критичного осмислення та висновків, які були б стимулом для активізації теоретично-практичної позиції церковних лідерів та інтелектуалів з приводу соціальних питань, вітчизняних інтерпретацій богословських питань, сприяли формуванню української православної богословської школи.

4. І насамкінець слід зауважити, що текст дисертації не позбавлений і описового стилю викладу матеріалу, стилістичних та орфографічних помилок.

Висловлені зауваження та питання в жодному разі не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дослідженні результатів. У цілому, поставлена автором мета роботи повністю досягнута. Дисертація є самостійним науковим дослідженням та має теоретичну і практичну значимість. Висновки є результатом наукових пошуків автора, який продемонстрував високий рівень

академічної доброчесності, богословської виваженості та інтелектуальної культури. Рукопис роботи оформлений належним чином і відповідає вимогам щодо докторських дисертацій, вирізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист. Зміст автореферату цілком відповідає тексту дисертації і кваліфіковано відтворює основні її положення і висновки. Кількість, обсяг, зміст та якість публікацій, участі у конференціях відповідає вимогам щодо оприлюднення основних результатів роботи.

У цілому знайомство зі змістом дисертації, авторефератом та науковими публікаціями автора дають всі підстави для загального висновку про те, що робота Лозовицького Василя Миколайовича «Сучасне українське православне богослов'я: критичний аналіз» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, має достатній рівень аргументованості наукової новизни та цілком відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197 та іншим вимогам Міністерства освіти і науки України щодо підготовки докторських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство, 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії та
культурології Національного
університету «Чернігівський
колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Анатолій КИСЛИЙ

